

Duurzame ontwikkeling en traditionele man/vrouw-verhoudingen

Beïnvloeden culturele factoren de kansen op een beter
inkomen voor vrouwen in Oost Afrika?

Essay voor: Interfacultair Keuzevak Ontwikkelingsvraagstukken,
cursus 2004/2005,
Vrije Universiteit, Amsterdam

Karin van Veen
Contact via <https://familiesporen.com/contact/>

Inleiding

"It is kind of you (local NGO and Dutch donor) to help our farmers' association in building capacity to strengthen our organisation and teach us (farmers) to improve our methods and assist us in accessing credit and markets to earn a higher income, but I don't want to be part of it. Because when I bring in more money, it will enable my husband to get a second wife."

Farmer's wife in Kabale, Uganda, May 2003.

Ik wil hier aandacht besteden aan oorzaken van armoede op micro-niveau en meer specifiek aan de sociaal-economische en juridische situatie waarin gehuwde en alleenstaande plattelandsvrouwen in Oost Afrika verkeren. Daarbij kan onder andere worden onderzocht welke factoren een belemmerend effect hebben op hun mogelijkheden om een redelijk inkomen te verwerven.

In hoegenaamd alle culturen ter wereld is de rol en positie van mannen en vrouwen verschillend en ongelijk. Veelal hebben mannen meer macht, bezit, zeggenschap over persoonlijke, zakelijke en politieke aangelegenheden en beter toegang tot voorzieningen dan vrouwen. Bovendien versterken deze elementen elkaar: iemand met veel macht heeft meer mogelijkheden om zijn bezit te vergroten en daardoor weer meer invloed uit te oefenen, dan iemand die weinig macht heeft en daardoor ondermeer weinig inspraak krijgt. Gebrek aan kansen op verbetering van de leefsituatie zijn zowel oorzaak als gevolg van een zwakke positie.

Methoden voor duurzame ontwikkeling van rurale gebieden kunnen beter effect sorteren wanneer rekening wordt gehouden met de functie en behoeften van plattelandsvrouwen.

In landen als Tanzania en Oeganda leeft circa 80% van de bevolking op het platteland. Vrouwen besteden ongeveer 90% van hun werktijd aan agricultuur en zorgen voor 80% van de voedselproductie en –verwerking (EASSI, 2002). Zij hebben weinig bezitsrechten en worden zelf behandeld als bezit om uitgewisseld te worden door families (het bruidsprijsstelsel). Daarom hebben zij een lage status en zijn zij bijzonder kwetsbaar wanneer zij hun man verliezen of geen kinderen krijgen. (Boserup, 1970).

Met name alleenstaande vrouwen lopen risico in samenlevingen met een patriarchale cultuur. In deze structuur wordt een vrouw niet gestimuleerd zelfstandig op te treden, omdat ervan uitgegaan wordt dat haar echtgenoot of mannelijke verwanten in materiële en/of wettelijke opzicht voor haar zullen zorgen.

Vraagstelling

De vraagstelling in deze essay luidt: in hoeverre beïnvloeden de sociaal-economische en juridische status en positie van een vrouw in Oost Afrikaanse plattelandsamenlevingen haar mogelijkheden tot het verwerven van een inkomen?

Factoren die mogelijkheden tot inkomstenvergaring beïnvloeden

Hierna volgt een bescheiden behandeling van de belangrijkste factoren die een rol spelen bij de mogelijkheden van een vrouw om voldoende inkomen te verwerven. Er bestaat een grote verscheidenheid aan culturen en volken, maar binnen meerdere Afrikaanse regio's komen ook vergelijkbare gebruiken voor.

Materiële factoren

Beschikking over productiebenodigdheden zoals land, onroerend goed, grondstoffen, zaaigoed en machines, evenals toegang tot krediet. In het hoofdstuk “De vrouw als productiemiddel” ga ik hier nader op in.

Persoonlijke/sociale factoren (op gezinsniveau)

Macht en rolverdeling tussen echtelieden. Op welke gronden is de rolverdeling gebaseerd, wie heeft zeggenschap over welke zaken die het gezin aangaan, wie verricht welk soort werk en boven alles: wie beheert en heeft zeggenschap over welke (financiële) middelen? Een echtgenoot kan bijvoorbeeld zonder medeweten en toestemming van zijn vrouw hun gemeenschappelijke bezit verkopen of verhypothekeren in Oeganda; terwijl de vrouw dit omgekeerd niet kan (EASSI, 2002).

Beschikbare tijd. Uren per dag minus slaaptijd en zorgtijd voor familieleden en het huishouden, wat vaak expliciet de taak van vrouwen en dochters is. Hierdoor hebben zij minder tijd om onderwijs te volgen of voor inkomsten genererende werkzaamheden.

Persoonlijke bewegingsvrijheid. Dit wordt door religieuze of sociale normen voorgeschreven. Een vrouw in Oeganda hoort niet te fietsen volgens lokale normen en kan daardoor haar producten niet zelf “gratis” naar een verder weg gelegen markt brengen waar een betere prijs per product geboden wordt dan in haar eigen woonplaats, terwijl ander vervoer te kostbaar is.

Onderwijs en informatie. In geval van schaarse middelen mogen zonen vaak langer en hoger onderwijs volgen dan meisjes, omdat zonen als toekomstige kostwinners worden gezien voor de eigen familie, terwijl verwacht wordt dat juist de toekomstige schoonfamilie van de kwaliteiten van een dochter zal profiteren. Genoten middelbaar en hoger onderwijs heeft uiteraard invloed op de kans om goedbetaald werk te vinden. Bovendien blijkt uit meerdere studies dat vrouwen die enige mate van onderwijs hebben genoten, hun kinderen beter voeden en verzorgen dan zij die geen scholing hebben gehad.

Gezondheid. Wederom in geval van schaarse middelen worden deze vaak eerder aangewend voor mannen dan voor vrouwen, waardoor mannen een grotere kans op goede genezing hebben of de effecten van een langdurige ziekte (inclusief HIV/Aids) beter kunnen onderdrukken. Dit heeft gevolgen voor de arbeidsproductiviteit. Hetzelfde gaat op voor de verdeling van schaars voedsel in noodsituaties (Potter e.a., 2004:291).

Juridische factoren

Wetgeving. Juridische zeggenschap over het eigen bedrijf en handel, persoonlijk bezit en inkomsten. In een aantal Afrikaanse landen worden vrouwen juridisch als onmondig en handelingsonbekwaam beschouwd. Ondanks landelijke regelgeving via de *family code* waarin de rechten en plichten van gezinsleden zijn vastgelegd, is het voor een vrouw vaak moeilijk om haar recht in praktijk ook werkelijk te krijgen in zwakke rechtssystemen. Dit geldt met name in Afrikaanse landen waar vaak meerdere soorten wetgevingen naast elkaar bestaan.

Erfrechten volgens statutair, gewoonte-, religieus of stamrecht. Welk deel of welk soort goederen komt een echtgenoot, echtgenote, dochter of zoon toe? Dit is in

veel samenlevingen per sexe verschillend, waarbij vaak als regel gehanteerd wordt dat een man de familielijn voortzet en als hoofd van de familie wordt gezien. Daarom gaat de erfenis meestal geheel of grotendeels naar mannelijke verwanten. Zo kan het in Tanzania en Oeganda gebeuren dat een oudere weduwe niets ontvangt, het huis en land waar zij als echtgenote decennialang aan meebetaald heeft, verliest en zij voor ondersteuning geheel van haar kinderen afhankelijk wordt (recht om op door zoon geërfd land te mogen blijven werken). Berucht is tevens de 40-dagen durende rouwperiode waarin een weduwe niets mag ondernemen terwijl haar schoonfamilie alle bruikbare bezittingen wegsleept of op een andere naam laat registreren en haar volledig berooid achterlaat (dit is een gebruik in heel zuid-oostelijk Afrika).

De vrouw als productiemiddel

Om aan te geven hoe groot de afhankelijkheidspositie van plattelandsvrouwen ten opzichte van mannen is, wil ik de samenhang tussen macht, rolverdeling en toegang tot middelen via reproductieve rechten illustreren.

Een heel specifiek kenmerk van niet-westerse samenlevingen is dat de kosten voor het onderhoud van kinderen lang niet altijd gedragen worden door de biologische vader, maar door de moeders of door het *extended family*-systeem. Toch beslist alleen de man over het reproductieve gedrag van hemzelf en zijn vrouw. In dergelijke gevallen is er voor de vader weinig aanleiding om het aantal kinderen beperkt te houden (Szirmai, 2003:149). Zeker niet wanneer kinderen bij kunnen dragen aan het gezinsinkomen, zij gezien worden als verzekering voor de toekomst en het idee leeft dat hoge vruchtbaarheid voorouders gunstig stemt en een beloning is van hogere machten. Het Afrikaanse continent heeft wereldwijd het hoogste geboorteoverschot (jaarlijkse groei 2.41, Szirmai, 2003:133). Vooralsnog is de (verborgen) werkloosheid groot, zowel in steden als op het platteland.

Zeer belangrijk is verder dat in meerdere Afrikaanse landen een vrouw meestal geen onroerend goed kan bezitten. Zij kan uitsluitend via haar echtgenoot toegang tot land krijgen (mits zij voldoende kinderen baart) en is van landbouw en veeteelt vaak geheel afhankelijk om aan voedsel voor zichzelf, haar gezin en voor de verkoop te komen.

Een typerende oorzaak van armoede kan bovendien gezocht worden in de ongelijke werkbelasting en de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in agrarische gebieden. Een Afrikaanse vrouw werkt per week gemiddeld 13 uur meer dan haar man (FAO), maar er zijn evengoed gevallen bekend waar de vrouw 13 uur meer per dag werkt (EASSI, 2002). De vrouw voedt de kinderen op, zorgt voor het huishouden en hulpbehoevende verwanten, is verantwoordelijk voor het werk op het familieland en verricht inkomengenererende nevenactiviteiten. Dit gebeurt terwijl de man aanzienlijk minder uren op het familieland werkt en wegens de grote werkloosheid als dagloner tijd op een niet-productieve, onrendabele manier verliest.

Verder is zeggenschap over de bedrijfsvoering en beschikking over (financiële) middelen een opmerkelijke factor om rekening mee te houden bij armoedebestrijding (Potter e.a., 2004:455-6). Met name de man kiest het type gewas om te verbouwen. Wanneer hij voor een groter areaal ten behoeve van *cash crops* kiest, raakt de vrouw grond voor eigen voedselvoorziening kwijt of houdt daarvoor onvoldoende tijd over, omdat zij ook voor de cash crop moet zorgen. Dit terwijl het onzeker is of de man de opbrengst die hij voor haar producten ontvangt, aan zijn gezinsleden en investeringen in de boerderij zal besteden. (Alcoholisme onder mannen wordt door rurale vrouwen in Oeganda en

Tanzania als serieus probleem onderkend.) In Oeganda is gebleken dat wanneer vrouwen meer inspraak hebben en wel zelf land bezitten, zij een betere voedselzekerheid bereiken. Zij wendden beschikbare middelen op een duurzamere manier aan dan mannen (EASSI, 2002).

Alleenstaande vrouwen

Zoals vermeld vormen alleenstaande vrouwen in Oost Afrika een meestal onbemiddelde en nauwelijks beschermde groep voor wie voedselzekerheid niet gegarandeerd is (IRIN, 2003). Het zal geen verwondering wekken dat zij vaak tot de allerarmsten binnen een samenleving behoren, met name wanneer zij geen ondersteuning van mannelijke verwanten ontvangen. Het aantal plattelandshuishoudens in Oost en Zuidelijk Afrika waar een vrouw aan het hoofd staat wordt geschat op 20-60% (IFAD, 1999). Afgezien van ongehuwde vrouwen is dit het gevolg van:

- *Verstoting* van vrouwen. Onvruchtbaarheid is een gangbare reden voor echtscheiding door de man en verstoting van de vrouw door haar gemeenschap, waarbij zij haar middelen van bestaan verliest (Hayase & Liaw, 1997:296).
- *Tijdelijke afwezigheid van echtgenoot*. Bijvoorbeeld door arbeidsmigratie van de echtgenoot komt een vrouw langere periodes alleen te staan, terwijl zij soms lang op financiële steun moet wachten. In geval van *polygynie* is een echtgenoot geregeld kortere tijd afwezig. In hoeverre hij zijn vrouwen gunsten verleent en materieel ondersteunt, hangt ondermeer af van de verstrekkende macht die zijn eerste vrouw over zijn andere echtgenotes heeft. Bovendien valt alleen het huwelijk met de eerste vrouw onder het familierecht in landen waar polygynie niet wettelijk erkend wordt, zodat de andere vrouwen juridisch rechteloos zijn. Deze huwelijksvorm komt in alle Afrikaanse landen voor en betreft in Oost Afrika 20-35% van alle huwelijken. Volgens het *levirate*-systeem vormt een echtgenote een bezit dat geërft kan worden door mannelijke schoonfamilieleden, wat polygynie in de hand werkt. (Hayase & Liaw, 1997:294-5)
- De iets kortere levensverwachting van mannen, waardoor er meer *weduwen* zijn die, net als *gescheiden vrouwen*, op gevorderde leeftijd moeilijk een nieuwe man kunnen vinden en daardoor tevens langer weduwe blijven dan mannen weduwnaar zijn.

Conclusie

Voor al alleenstaande vrouwen op het Oost-Afrikaanse platteland vormen een doelgroep bij armoedebestrijding, omdat zij zeer weinig mogelijkheden hebben om in hun eigen onderhoud en dat van hun kinderen te voorzien bij gebrek aan middelen en lage scholingsgraad. Voor weduwen hangt dit van de goede wil en materiële staat van hun kinderen en mannelijke verwanten af zolang zij niet hertrouwen. Echter, ook een gehuwde vrouw verkeert in een uiterst afhankelijke positie ten opzichte van haar man, schoonfamilie en/of co-vrouwen. Bij ontwikkelingsprogramma's voor de agrarische sector dient men derhalve waakzaam te zijn voor neveneffecten die de positie van vrouwen verder ondermijnen. Terugkerend naar het door mij opgevangen citaat in de inleiding, moet gezegd worden dat middelen ter verbetering van het inkomen van een vrouw, waaronder krediet, klaarblijkelijk in bepaalde situaties niet leiden tot een grotere controle over haar eigen economische activiteiten, maar in feite de activiteiten die door haar man worden beheerst ten goede komen (Potter e.a., 2004:463).

Op het gevaar af een te westerse en beperkte suggestie te doen, kunnen volgens mij de rechten en belangen van vrouwen beter worden beschermd door regeringsmaatregelen op juridisch terrein, zoals toezicht op betere naleving van bestaande wetgeving en het wegnemen van contraderende wetten. Cruciaal is het wettelijk afdwingen van een gelijkwaardiger deel in erfenissen *inclusief* onroerende goederen voor vrouwen. Wanneer vrouwen land als vaste bron van inkomen en status bezitten, verandert de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. Zij worden dan mogelijk serieuzer genomen, maar het kan evenwel leiden tot conflicten tussen echtelieden.

Meer in het algemeen kan een regering haar armoedebestrijdings- en ontwikkelingsbeleid daarom beter toespitsen op zowel de specifieke behoeften van mannen als van vrouwen en hen als gelijkwaardige groepen behandelen. Maatschappelijke organisaties en onderwijsinstellingen kunnen bredere gedragenheid en begrip voor genderspecifieke maatregelen stimuleren onder de bevolking. Uiteindelijk kan dit tot duurzamere ontwikkeling leiden.

Bronverwijzing

Boserup, Ester, 1970, *Women's Role in Economic Development*. London: George Allen and Unwin.

EASSI, 2002, *Women and Land Rights in Uganda*, Kampala.

EASSI, 2002, *Towards women's equal rights to land in the Eastern Africa sub-region*, Kampala.

Hayase, Yasuko en Liaw, Kao-Lee, 1997, Factors on polygamy in Sub-Saharan Africa: findings based on the demographic and health surveys, in: *The Developing Economies*, XXXV-3 (September 1997): 293-327.

IFAD, 1999, *Human Enterprise Ecology: Supporting the Livelihoods of the Rural Poor in East and Southern Africa*, Main Report and Working Paper No. 2. Rome.

IFAD, *The Issue of Poverty among Female-Headed Households in Africa*, on: www.ifad.org/gender/learning/challenges/women/60.htm, internet accessed 27-09-2004.

IRIN, UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, www.irinnews.org: Ethiopia: Spiralling population growth contributing to food insecurity, 8 Sep 2003.

Potter, Robert B., Binns, Tony, Elliott, Jennifer A., Smith, David, 2004, *Geographies of Development*, Harlow: Pearson Education Limited.

Szirmai, Adam, 2003, *The Dynamics of Socio-Economic Development: An Introduction*, Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven.